

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՀԱՆՋԻ ԱՆԺԱՄԱՆՑԵԼԻ ՆԵՐՈՒԺԸ

Տիգրան Մեծ հրատարակչությունը 2020 թ. լույս է ընծայել Հրանուշ Հ. Հակոբյանի «Հիշում ենք և պահանջում» ստվար աշխատությունը (839 էջ)՝ ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանի առաջաբանով և բանասիրական գիտությունների դոկտոր Վ. Կատվայանի խմբագրությամբ: Ընթերցողի գրասեղանին է դրվել հայ հանրությանը հայտնի հասարակական-քաղաքական ու պետական գործիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հրանուշ Հրանտի Հակոբյանի գիտական ու հրապարակային զեկուցումների և ելույթների ժողովածուն: Գիրքը հրատարակության է երաշխավորել ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը: Այն փաստորեն հանրագումարի է բերում այս դարասկզբից մինչև 2018 թվականը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքականության ընթացքը հայկական սփյուռքի ու ցեղասպանության, այլև վերջինիս հետևանքների արժեվորման ուղղությամբ:

Նշված ժամանակաշրջանում աննախընթաց սերտ և բազմակողմանի կապեր ստեղծվեցին հայրենիքի և սփյուռքի միջև՝ հատկապես Հայաստանում գործառույթային իրավասությամբ օժտված պետական կառույցների կայացմամբ, ներառյալ Սփյուռքի նախարարության ստեղծումով: Իր ներածականում վերջին հանգամանքը արժեքավորել է ակադ. Ա. Մելքոնյանը՝ նկատելով ՀՀ Սփյուռքի նախարար Հ. Հակոբյանի լայն իրազեկությունը շնորհիվ այն բանի, որ «Գրքի հեղինակը երկար տարիներ եղել է հայոց պահանջատիրությանն առնչվող գործընթացների կիզակետում և այս գրքում ի մի են բերվել նրա գիտական, հրապարակախոսական, քաղաքական, մշակութային բնույթի հոդվածներն ու զեկուցումները, ելույթներն ու այլ նյութեր՝ նվիրված հայոց ցեղասպանության հիմնահարցին»:

Հիշողության և պահանջի անժամանցելի ներուժը

Ժողովածուում հիմնականում ընդգրկված են առանցքային կարևորություն ունեցող խնդիրներ, որոնք վերաբերում են հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հետևանքների վերացման կարևորագույն հիմնահարցին, որոնք ուղեկցվում և իմաստավորվում են հեղինակային գործնական ու կազմակերպչական բովանդակության լրջմիտ առաջարկներով, հարցադրումներով և պատմաքննական վերլուծումներով ու դրանցից բխող արդիական եզրակացություններով: Այս ուղղությամբ գրքում անցյալն ու ներկան միավորող նշանակություն ունեն ցեղասպանության հարյուրամյակի նախապատրաստումն ու տարելիցը վերհանող զեկուցումները, ելույթները, նախաձեռնություններն ու հայրենիքում և սփյուռքում կազմակերպված բազմաթիվ միջոցառումները, որոնց ոչ քիչ դեպքերում մտահղացել և իր գործուն մասնակցությունն է բերել աշխատության հեղինակը: Գրքում հավուր պատշաճի են ներկայացված ընդհանրական արժեք ունեցող վավերագրեր ու հաղորդագրումներ, անդրադարձ է կատարվել ցեղասպանության տարելիցի առթիվ ոգեկոչման համահայկական հռչակագրին, նրա բովանդակությանն ու հիմնական սկզբունքներին, ինչպես նաև ազգային հնչեղություն ունեցող համապատասխան ձեռնարկներին ու դրանց նշանակությանը: Ավելացնենք, որ աշխատության էջերում ի թիվս թվարկված բազմաժանր նյութերի, տեղ է գտել հեղինակի նաև մեկ այլ՝ «Հայկական սփյուռքը հարափոփոխ աշխարհում» գրքից մի հատված՝ նվիրված հայոց ցեղասպանությանը:

Աշխատությունը բաղկացած է առաջաբանից, չորս ծավալուն գլուխներից, հավելվածներից և օգտագործված գրականության ցանկից: Դրա առաջին հատվածներում ներկայացվում են Հր. Հակոբյանի զեկուցումները, ելույթները միջազգային համահայկական և այլ գիտաժողովներում: Այստեղ ընդգրկված անդրանիկ զեկուցումը հնչել է 2008 թ. դեկտեմբերի 12-ին՝ «1946–1948 թվականների հայրենադարձությունը և նրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» խորագրով գիտաժողովում: Այստեղ նա համոզիչ կերպով պարզաբանում է հայրենադարձության այս փուլի ընթացքում պետության թույլ տված սխալները, ինչպես նաև այն հանգամանքները, երբ մեր հազարավոր հայրենակիցների չմարող հայրենասիրությունը, երազած հայրենիքում վերապրելու մեծ ցանկությանը հակադրվեցին ԽՍՀՄ-ում տիրող քաղաքական վարչակարգը, անհիմն ու անկազմակերպ գործելակերպը: Ըստ հեղինակի հայեցակարգի, խորհրդային իշխանության տարիներին տեղի ունեցած հայրենադարձությունը կարելի է բաժանել երեք հիմնական փուլերի. առաջին փուլն ընդգրկում է 1921–1936 թվականները, երբ տարբեր

երկրներից Հայաստան տեղափոխվեցին շուրջ 42.286 տարագիրներ: Երկրորդ փուլը իրականացվեց Առաջին աշխարհամարտին հետևած երկու-երեք տարիներին՝ սփյուռքահայերի ամենամեծ և առ այսօր իր չափերով անգերազանցելի մնացած հայրենադարձությունը, երբ հայրենիք վերադարձողների քանակը հասավ 89.750 մարդու: Հայրենադարձության երրորդ փուլը՝ ժամանակի իմաստով ամենից ընդգրկունը, բայց ամենևին էլ ոչ մարդաշատը, հեղինակը գետեղում է 1962–2008 (ընդհուպ մինչև զեկուցման տարին) թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում՝ իր 31.920 հայրենադարձներով: Իսկ ընդհանուր առմամբ 1922–1982 թթ. հայրենիք էր վերադարձել շուրջ 168 հազար մարդ: Շատ կարևոր է հեղինակի այն դիտարկումը, որ հեռանկարում հայկական պետության խնդիրը պետք է լինի հասնել զարգացման այնպիսի մակարդակի, ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ հայրենիքում բնակվելը դիտվի որպես առավելություն՝ իր ազգային ինքնությունը պահպանած հայ մարդու համար: Ճշմարտություն բոլոր ժամանակների համար, հատկապես ներկա ժամանակների, երբ հայրենիք-սփյուռք իրական կառույցներին փոխարինել են մեզ անձանոթ մնացած առաքելության և առաքինության քարոզները:

Հր. Հակոբյանի ելույթներում և ուսումնասիրություններում հիմնավոր դիտարկումներ են արվում հայոց ցեղասպանության երևույթի, դրա պատճառների ու հետևանքների ինքնատիպ շեշտադրումներով իմաստավորման և պարզաբանման առումներով: Նա քանիցս փաստարկում է, որ Օսմանյան կայսրությունում հայերի զանգվածային կոտորածների և տեղահանության տարիներին երիտթուրքական իշխանությունը նպատակաուղղված կերպով ձգտում էր ոչնչացնել նաև հայկական քաղաքակրթության նյութական վկայությունները, և որ սույն գործընթացը շարունակվել ու շարունակվում է նաև մեր օրերում: Այս ամենի բոլորովին նոր և բարբարոսական դրսևորումներն ենք տեսնում Արցախի տարածքներն օկուպացրած ադրբեջանական զավթիչների էյֆորիկ հայտարարություններում և գործողությունների մեջ: Չկարողացանք պահպանել մեր իսկ տնօրինության տակ գտնվող այդ տարածքների մեծ մասն ու դրանց իրական պատկանելությունը վկայող նյութական ու հոգևոր արժեքները, և ցավոք, պետք է դառնանք մեր՝ բողոքելու կրավորական ու մաշված իրավունքին: Գոնե դրանից առաջ և առաջնային համարենք նոր արժեքներ կորցնելու սպառնալիքի առջև մեր թույլ տված սխալները սթափությամբ վերհանելու և դրանցից ձերբազատվելու ճշմարտությունը:

Վերադառնանք, սակայն, գրքում արձանագրված ժամանակին և նույն ժամանակի սահմաններում գտնվող հեղինակային մտորումներին: Ցավոք,

Հիշողության և պահանջի անժամանցելի ներուժը

այսօր առավել քան կորսված են թվում հեղինակի անկեղծ ակնկալիքները ցեղասպանության ճանաչման և դրա հետևանքները ի շահ մեր ժողովրդի մեղմելու կամ վերացնելու ուղղությամբ, «որպեսզի աշխարհում սկսվի նոր, համակարգված գործընթաց թուրքական ժխտողականության դեմ, ճշմարտության վերհանման նպատակով, ինչը կստիպի Թուրքիային ճանաչել մեկ դար առաջ կատարված ցեղասպանությունը» (էջ 145): Ավելացնենք, որ դրա նախադրյալներից ամենակարևորը՝ հայոց պետականությունը, գոնե այսօրվա դրությամբ, չկարողացավ անցնել կորսված հայրենի եզերքներին մերձենալու հնարավոր սահմանները, ընդհակառակն, այսօր մեր ընդարմացած ժողովրդի անտարբեր հայացքի ներքո մեծապես սպառնալիքի տակ են գտնվում Հայաստանի միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները և հռաահատվելուց առաջ հարկ է իմաստավորել արդիական զարգացումներն ու չկոտրվել՝ հոգու և մտքի մեջ անթեղված պահելով ազգի գոյության իրավունքի և դրա նախապայմանների գիտակցումը:

Վերստին վերադառնալով խնդրո առարկա աշխատությանը, նկատենք, որ Հ. Հակոբյանի պետական, հրապարակախոսական ու գիտական մտահոգությունների առանցքում հայկական սփյուռքն է՝ իր բարդ և բազմաբնույթ խնդիրներով, մտահոգություններով ու տազնապներով: Դրանք հենվում են հեղինակի լայն իրազեկության, սփյուռքի ճանաչման փաստական խորը իմացության և առանձնահատկությունների հաշվառման վրա: Այդ հեղինակին հնարավորություն է տվել ճշմարտացի ձևակերպել սփյուռքահայությանը նետված մարտահրավերները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետություն-Սփյուռք գործակցության հիմնախնդիրները՝ թեև այստեղ պետք է հաշվի առնել փոփոխված իրականությունը, ինչպես և հեղինակային մտայնության և գրքի հրատարակության ժամանակային գործոնը: Փոխարենը, գիտական ակնհայտ արժեք ունի Հ. Հակոբյանի ներկայացրած՝ հայկական սփյուռքի պատմության ժամանակագրական պատկերը՝ հատկապես 1895–1923 թթ., երբ Օսմանյան Թուրքիայի իրականացրած ցեղասպանության արդյունքում հարյուր հազարավոր հայեր ցրվեցին աշխարհով մեկ: Կարևոր է հայկական սփյուռքի ինքնության պահպանության գործոնների վերհանումը՝ նրա բազմաթիվ ենթակառուցվածքների կենսունակ գործառույթներով (ազգային լուսավորական-կրթական հաստատություններ, եկեղեցի, ավանդական կուսակցություններ, լրատվամիջոցներ), հայրենիքի հետ հարատևող մշակութային փոխադարձ կապեր և այլն: Այս վերջինը՝ հեղինակը հիմնավորում է պատմականորեն համոզիչ այն իրողությամբ, որ «Հայկական սփյուռքի կազմավոր-

րումը կառուցվածքային առումով և Հայաստանի Անկախ Հանրապետության վերաճնունդին իրականություն են դարձել գրեթե միաժամանակ» (էջ 264):

Հ. Հակոբյանի աշխատության մեջ առանցքային նշանակություն ունի հայրենիք-Սփյուռք կապերի շարունակական հղկումն ու խորացումը: Այսօր ևս, չնայած փոփոխված աշխարհաքաղաքական, մասնավորապես Հայաստանի Հանրապետության բեկված արտաքին և ներքին քաղաքական իրականությանը, իր կարևորությունը չի կորցրել հայերի ցեղասպանությունը աշխարհին ճանաչեցնել տալու խնդիրը: «Հայկական համայնքների խնդիրն է,- գրում է հեղինակը,- ակտիվացնել լոբբիստական աշխատանքները՝ ցեղասպանության ճանաչման գործընթացին նոր թափ հաղորդելու համար: Թուրքերը և թուրքական կառավարությունը պետք է հասկանան, որ հայերը երբեք, ոչ մի դեպքում չեն լուրջ» (էջ 481):

Անշուշտ, վերը նշված փոփոխությունների համեմատ՝ առաջիկայում կմշակվեն Սփյուռքի հետ Հայրենիքի փոխհարաբերությունների և առնչությունների նոր հայեցակարգեր՝ դրանց համապատասխան դրսևորումներով ու առանձնահատկություններով: Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք, դրանց հիմքում պետք է ընկած լինի կորսված հայրենիքի մասին հիշողության և պահանջատիրության կենսունակության գիտակցումը, առանց որի չի կարող լինել Սփյուռքի հարատևման որևէ փիլիսոփայություն և կարծում ենք, հայրենիքի հետ նրա կապերի ու առնչությունների որևէ շարունակականություն: Այդ է վկայում նաև այս աշխատության ամբողջ ուղղվածությունն ու առողջ տրամաբանությունը:

Աշխատության մեջ պակաս ուշագրավ չեն նաև Հայաստանի հանրապետությունների՝ տարբեր ժամանակներում սփյուռքի հետ աշխատանքները համակարգելու նպատակով ստեղծած կառույցների և դրանց գործունեության վերաբերյալ ուրվագծումները՝ սկսած Հայ օգնության կոմիտեի (1921), և ապա, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի կոմիտեի (1964) կազմակերպմամբ, այնուհետև՝ 2008 թ. հոկտեմբերին Սփյուռքի նախարարության ստեղծումով: Այս վերջինիս գործունեության ակունքների մոտ է կանգնած ինքը՝ գրքի հեղինակ Հրանուշ Հակոբյանը, որի հայրենանվեր աշխատանքը և այս գրքում ցայտունորեն ընդգծված մոտեցումներն ու վերաբերմունքը սփյուռքի նկատմամբ՝ հաղթահարում են անձնական ազնիվ գործունեության շրջանակները և վերաժվում հայկական սփյուռքի, նրա պատմության և ինքնության պահպանության անդաստանում հայոց պետականության ազգաշահ քաղաքականության մի ամբողջ դարաշրջանի անդրադարձը: Նոր մարտահ-

Հիշողության և պահանջի անժամանցելի ներուժը

րավերներ են դրված և հայրենի պետականության, և անխուսափելիորեն՝ սփյուռքի գոյատևման քառուղիներում և այս պայմաններում Հրանուշ Հակոբյանի «Հիշում ենք և պահանջում» գրքի վերնագիրը հնչում է իբրև ահազանգ ու բնաբան՝ զգայող ու մտածող յուրաքանչյուր հայի համար:

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Պարմական գիությունների դոկտոր,

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

ՀՀ ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Պարմական գիությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ